

A. A. Minenok

INVESTIGATION OF TOPICAL ISSUES OF DEVELOPMENT OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN'S CREATIVE ABILITIES IN PEDAGOGICAL ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL TEACHER

The article deals with the theoretical aspects of junior schoolchildren's capabilities. The basic forms and methods of studies, directed on the development of cognitive, creative, intellectual capabilities of junior schoolchildren are considered and grounded in the present paper. Special attention is paid to the importance of pedagogical work of primary school teacher in relation to creating proper terms for the development of junior schoolchildren's capabilities. Some researchers think that intelligence and creativeness are interrelated, but in reality there are many cases, when a bad pupil at school became a very successful person in future (especially in the field of music, art, dancing). It means that some children with poor level of knowledge are extremely successful in creative work (art). This fact should be taken into consideration by parents and teachers and they should do their best to develop child's abilities. The process of socializing talented pupils should be focused on the creation of favorable opportunities for self-development, self-realization, development of social personality and on the creation on full and humanistic environment, where knowledge-based and creative communication and interaction of these gifted children takes place. The specificity of child giftedness differs from the adult one. Some psychological peculiarities, which make a child and an adult really different, directly affect child abilities. The successful training and educating of junior schoolchildren directly depends on the interaction between a teacher and a pupil. The training process of a creative personality takes places under the conditions of dialogue and collaboration.

Keywords: capabilities, creation, gift, intellect, junior schoolboys, pedagogical activity, pedagogical trade.

Подано до редакції 06.08.14

УДК 371.035 + 371.13

О. А. Мірошніченко

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються питання дослідження психологічних особливостей зимівників Української Антарктичної станції «Вернадський», підкреслюється роль врахування психологічних чинників особистості в адаптації до екстремальних умов життєдіяльності.

Ключові слова: адаптація, спрямованість особистості, синдром «професійного вигорання», психологічні чинники, екстремальні умови життєдіяльності.

Формулювання проблеми. Психологічне та психофізіологічне дослідження фахівців, виробничу діяльність яких пов'язана з перебуванням в екстремальних умовах, як один із напрямів містить визначення особливостей адаптації та психофізіологічного супроводу учасників тривалих експедицій.

Наші дослідження проводилися в межах Державної цільової науково-технічної програми проведення досліджень в Антарктиці на 2011-2020 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України (3 листопада 2010 р.) і пройшли апробацію за напрямом «Медико-фізіологічні дослідження» на українській антарктичній станції «Академік Вернадський» в межах проведення сезонних робіт XVIII-XIX Українських антарктичних експедицій в березні-квітні 2014 р.

Аналіз наукових досліджень. Ми вважаємо, що в процесах адаптації та наступній реадaptaції учасників полярних експедицій велику роль відіграють психологічні чинники функціонування особистості, насамперед таке центральне

психологічне утворення особистості, як спрямованість.

Адаптація є прикладом соціального поведіння особистості. Адаптивне поведіння являє собою закриту систему ставлень до дійсності, обмежену даним соціальним чи природним середовищем і загально-визнаним у цьому середовищі звичаям, нормам, стереотипам і програмам.

На нашу думку, в адаптації організму людини до екстремальних умов життєдіяльності велику роль відіграє спрямованість особистості, що, за К.Платоновим, є соціально обумовленою підструктурою у структурі особистості. Ця підструктура формується вихованням і містить установки, що стали її властивостями [1].

У наукових теоріях особистості спрямованість виступає як якість, яка визначає її психологічний склад, і розкривається по-різному: як "динамічна тенденція" (С.Л. Рубінштейн), "смыслоутворювальний мотив" (О.М. Леонтьев), "основна життєва

спрямованість" (Б.Г. Ананьєв). Але у всіх підходах її надається провідне значення [2, 3, 4]

С.Л. Рубінштейн під спрямованістю особистості розуміє деякі динамічні тенденції, які є мотивами людської діяльності й самі, у свою чергу, визначаються її цілями та завданнями [4]. Питання про динамічні тенденції як необхідні компоненти справжнього пояснення психічних процесів поставив у сучасній психології К. Левін. На відміну від С.Л. Рубінштейна, він виокремив динамічний аспект спрямованості від смислового, намагаючись перетворити його в універсальний механізм пояснення людської психіки [5].

О.М. Леонт'єв, розвиваючи ідеї С.Л. Рубінштейна, вважав ядром особистості систему відносно стійких ієрархізованих мотивів як основних спонукальних чинників діяльності [3].

А.А. Бодальов розумів спрямованість як систему сталих домінуючих мотивів, які визначають цілісну структуру індивіда. У контексті цього підходу зріла особистість за допомогою мотиваційної сфери регулює свою поведінку таким чином, щоб були пригнічені небажані спонукання [6].

Джерелом виникнення мотивів традиційно вважається вплив зовнішнього середовища на внутрішній світ людини, що детермінується внутрішніми умовами (якості особистості, психологічні стани, свідомість, досвід), які спонука-

ють до певної діяльності, у тому числі до діяльності в стресових ситуаціях. Проте, у психологічній літературі єдиної думки щодо такої структури немає.

Метою статті є визначення психологічних чинників адаптації особистості до екстремальних умов життєдіяльності, зокрема ролі спрямованості особистості у протистоянні стресам та професійному вигоранню під час тривалої фахової діяльності на станції «Академік Вернадський».

Виклад основного матеріалу. Згідно з метою та завданнями виконання сезонних наукових робіт методико-біологічного та психологічного напрямку нами вивчалися психологічні особливості українських полярників, їх психологічні типи особистості, міжособистісні стосунки та сумісність у період довготривалої психологічно-соціальної депривації. У межах проведених досліджень нами використовувалися методики, затверджені згідно з переліком за наказом МОЗ України № 263/121 від 23 вересня 1994 року.

З метою вивчення негативного природного та соціального впливу на психологічний стан полярників нами було застосовано ряд методик щодо дослідження стійкості до стресу, ознак професійної втоми, змін у поведінці зимівників протягом року, а також прояву синдрому «емоційного вигорання».

Узагальнені дані представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Узагальнені результати ознак професійної втоми, «емоційного вигорання» та стійкості до стресу зимівників XVIII УАЕ (кінець зимівлі)

Досліджувані	Професійна втома	Емоційне «вигорання»	Стійкість до стресу
1.	1	0	30
2.	1	0	20
3.	4	1	24
4.	6	4	29
5.	1	0	24
6.	1	1	31
7.	4	1	19
8.	0	0	22
9.	2	1	23
10.	0	2	31
11.	1	1	28
12.	9	3	29
	max 30	max 20	max 54

Як бачимо з таблиці 1, щодо ознак професійної втоми та емоційного «вигорання» всі зимівники XVIII УАЕ мають низькі показники (до 10); це означає, що вони під час зимівлі не відчували сильного негативно-го впливу екстремальних умов життєдіяльності.

Третя методика «стійкість до стресу» дозволила вивчити можливості протистояння стрес-факторам. Як бачимо з таблиці, всі зимівники мають середні показники (максимальна кількість балів 54; середні показники 22 – 32). Методика проводилася в кінці зимівлі, і це означає, що ресурси організму не такі

великі, як на початку зимівлі, а зимівники потребують достатньо тривалої (приблизно 2 місяці) реадптації до звичайних умов життєдіяльності.

Також нами вивчалися особистісні характеристики соціально-психологічних показників XVIII УАЕ наприкінці зимівлі. Нас цікавило питання, чи відбулися зміни ціннісних орієнтацій, соціальних установок, мотивів діяльності після перебування в ізольованих соціальних умовах.

З цією метою ми провели ряд методик: тест Потьомкіної (визначення соціальних мотивацій і

цінностей); ОПКД (розвиток організованості, працелюбства, колективізму, допитливості); тест Басса (визначення спрямованості), результати яких представлені в таблиці 2.

Нами представлені індивідуальні показники спрямованості та мотивації діяльності, а також риси характеру, що відображають ціннісні орієнтації, суттєво важливі для життєдіяльності в умовах ізолюваної групи.

Всі методики були нами уніфіковані з метою коректного порівняння результатів. Максимальна кількість балів за кожним показником – 24. Тож низькими показниками вважаємо 0-6 балів; нижчими за середній – 7-9 балів; середніми – 10-14 балів; вищими за середній – 15-17 балів; високими – 18-24 бали. Та-

кож ми підраховали загальний бал (суму індивідуальних показників) за кожною шкалою і представили в таблиці середній бал кожного показника.

На думку І.С. Кона [7], особистісна спрямованість мотивації утворюється перевагою мотивів власного благополуччя, прагненням до особистої першості, престижу. Така людина найчастіше переймається собою, своїми почуттями та переживаннями, мало реагує на потреби людей, що її оточують: ігнорує інтереси колег чи роботу, яку виконує. У роботі вбачає, насамперед, можливість задовольнити свої потреби, не враховуючи при цьому інтереси інших співробітників.

Таблиця 2

Узагальнені результати соціально-психологічних показників (спрямованість, мотиви діяльності, риси характеру)

змішників XVIII УАЕ (кінець змішвлі)

Досліджувані	Спрямованість діяльності			Мотиви діяльності						Риси характеру		
	на себе	на колектив	на справу	результат	процес	альтруїзм	егоїзм	творчість	гроші	працелюбність	колективізм	допитливість
1.	11	15	17	20	22	18	14	20	16	15	14	11
2.	6	14	10	6	8	2	4	12	4	13	15	13
3.	12	13	15	18	20	24	2	16	4	21	20	18
4.	13	20	22	14	20	22	6	18	6	14	14	18
5.	10	13	17	16	14	16	6	14	2	24	20	19
6.	12	16	12	16	16	16	8	18	8	18	17	15
7.	8	9	6	18	20	20	8	18	8	17	14	12
8.	10	18	13	12	10	8	4	10	6	16	19	15
9.	5	13	16	10	22	14	4	18	4	17	18	16
10.	8	9	8	16	18	12	14	20	12	11	18	12
11.	8	15	17	12	12	18	4	10	4	20	21	17
12.	7	5	10	16	10	9	2	12	8	19	14	18
	9,1	13,3	13,6	14,5	16	14,9	6,3	15,5	6,8	17,1	17	15,3

Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки особистості визначаються потребою в спілкуванні, намаганням підтримувати дружні стосунки з товаришами по роботі і навчанню. Така людина виявляє інтерес до спільної діяльності, хоча може і не сприяти успішному виконанню завдання, інколи її дії навіть обмежують виконання групового завдання, а фактична допомога може бути мінімальною.

Ділова спрямованість відображає перевагу мотивів, народжених самою діяльністю; захоплення процесом діяльності, безкорисливе прагнення до пізнання, оволодіння новими навичками та вміннями.

Зазвичай такий працівник прагне до спілкування та домагається найбільшої продуктивності групи, а тому намагається переконати у своїх поглядах, які вважає корисними для виконання поставленої мети.

Таким чином, проаналізувавши результати, робимо висновки (в цілому по групі): спрямованість діяльності на себе має показник нижче середнього; на колектив і на справу – середній; серед мотивів діяльності переважають орієнтації на «процес» і «творчість» (показник вище за середній), а найнижчими є орієнтація на «егоїзм» та «гроші» (низькі показники); решта мотивацій («результат» та «альтруїзм») мають середні показники. Риси характеру

ру (працелюбність, колективізм та допитливість) мають показники вище за середній.

Вважаємо, що сума показників щодо спрямованості на справу, результативність діяльності та працелюбність є показником соціально-особистісної мотивації (представленості особистості в суспільстві). Така мотивація у зимівників XVIII УАЕ займає 2 місце (45,2 бала).

Друга мотивація – соціально-комунікативна складається з показників спрямованості на колектив, альтруїзму та колективізму, і займає у досліджуваній групі також 2 місце (45,2 бала).

Третій вид мотивації є найбільш характерним для науковців-дослідників – це пізнавальна мотивація. Вона в нашому дослідженні визначається сумою показників спрямованості на процес, творчість та риси характеру допитливості і займає в групі 1 місце (46,8 балів).

Останній вид мотивації вважається утилітарним і складається в нашому дослідженні з показників спрямованості на себе, матеріального забезпечення (гроші) та егоїзму. Він займає останнє місце (22,2 бала) у зимівників XVIII УАЕ. Дані результатів попередніх досліджень з українськими зимівниками представлені в публікаціях за 2013 рік [8, 9].

Висновки. Протягом експериментальної роботи нами були виявлені певні психологічні чинники адаптації особистості до екстремальних умов життєдіяльності.

В умовах закритого, ізолюваного колективу у полярників виростає потреба в розумінні іншої людини – партнера зі спілкування, що виявляється у збільшенні здатності до причинного пояснення вчинків інших людей; здатності до усвідомлення того, як людина сприймається партнером зі спілкування, та врахування цього у поведінці (рефлексія).

Велику роль у спільній праці та проведенні дозволя відіграє почуття емпатії, співчуття у процесі спілкування з партнером, що виявляється у потребі та здатності до взаємодії з іншими людьми (інтерактивні здібності); вдосконаленні знань соціальних норм, зразків, ролей, що регламентують взаємодію та взаємовідносини в колективі; здатності до адекватних рольових очікувань у взаємодії з партнером; до соціального контролю рольової поведінки в процесі взаємодії; почутті такту у взаємодії з колегами.

Особливу увагу в нашому дослідженні було приділено вивченню спрямованості особистості. Пізнавальна спрямованість науковців, дослідників Антарктики виявляється в потребі в постійному розширенні свого світогляду, у пізнанні навколишнього світу та власної суті явищ природи; в орієнтації на пошук нових знань, ідей, на створення власної картини світу; у

схильності до аналізу фактів та подій, до формування власної думки щодо питань життєдіяльності в екстремальних умовах; у прагненні дійти до суті складних проблем науки, поведінки людей, соціальних та природних явищ.

Гуманістична спрямованість українських полярників виявляється у потребі в альтруїзмі, бажанні приносити своєю діяльністю та поведінкою добро іншим людям і суспільству загалом; схильності до постановки гуманістичних, альтруїстичних цілей у власному житті, поведінці та діяльності; прагненні домагатися гуманістичних результатів у своєму професійному зростанні.

Професійна спрямованість у полярників виявляється у бажанні досягти високого рівня професійної майстерності; орієнтації на пошук і здобуття максимуму необхідної професійно важливої інформації в ізолюваних умовах; схильності до постановки важливих професійних цілей (багато хто із зимівників хочуть закінчити наукові дисертації); прагнення досягти значущих результатів у професійній діяльності. При цьому відмічається позитивне емоційне самопочуття при виконанні професійної діяльності.

Економічна спрямованість виявляється в зацікавленості в економічно ефективній індивідуальній діяльності та діяльності установи; в орієнтації на пошук нової економічної інформації, ефективних економічних важелів і стимулів; почуття господарності власної долі. При цьому прагнення до досягнення значних економічних результатів у власній діяльності не є основним, визначальним мотивом діяльності в суворих антарктичних умовах.

Творча спрямованість особистості виявляється в бажанні творчо підходити до діяльності; інтересі до творчих пошуків нових знань, фактів, закономірностей досліджуваних явищ; схильності до творчої активності за будь-яких обставин; прагненні досягти нових творчих результатів у поведінці та діяльності. Також у процесі досліджень та спостережень нами були виявлені такі риси характеру особистості українського зимівника: активність; жадоба діяльності; допитливість; цілеспрямованість; рішучість, наполегливість у досягненні результатів діяльності; відданість меті; організованість; вимогливість до себе, акуратність.

У своїх висновках ми представили лише ті психологічні якості особистості українського зимівника, які відносяться до соціально обумовленої підструктури особистості (підструктури спрямованості та відношень) і, на нашу думку, відіграють основну роль у процесі адаптації особистості до екстремальних умов життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платонов. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
2. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

4. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1968. – 339 с.

5. Левин К. Психологическое поле. Психология социальных ситуаций / Сост. и общая редакция Н. В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – С. 37-41.

6. Бодалев А. А. Психология о личности / А.А. Бодалев. – М.: Изд. Моск. унив., 1988. – 188 с.

7. Кон И. С. В поисках себя / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

8. Мірошніченко О.А. Профілактика синдрому «професійного вигорання» у працюючих в екстремальних умовах: Навчально-методичний посібник / О.А. Мірошніченко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 156 с.

9. Моїсеєнко Є.В. Конфлікти та шляхи їх попередження у працюючих в умовах ізольованої групи: Навчально-методичний посібник / Є.В. Моїсеєнко, О. А. Мірошніченко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 172 с.

REFERENCES

1. Platonov, K.K. (1986). *Struktura i razvitiye lichnosti [Structure and personality development]*. Moscow: Nauka [in Russian].

2. Rubinshteyn, S.L. (1973). *Problemy obshchey psikhologii [Problems of General Psychology]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].

3. Leontyev, A.N. (1975). *Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost [Activity. Consciousness. Personality]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

4. Ananyev, B.G. (1968). *Chelovek kak predmet poznaniya [A Human as an Object of Knowledge]* Leningrad: Izd-vo Leningradskogo un-ta [in Russian].

5. Levin, K. (2001). *Psikhologicheskoye pole. Psikhologiya sotsialnykh situatsiy [Psychological field. Psychology of social situations]*. St. Petersburg: Piter [in Russian].

6. Bodalev, A.A. (1988). *Psikhologiya o lichnosti [Psychology about a personality]*. Moscow: Izd. Mosk. univ. [in Russian].

7. Kon, I.S. (1984). *V poiskakh sebya [Self-finding]*. Moscow: Politizdat [in Russian].

8. Miroshnychenko, O.A. (2013). *Profilaktyka syndromu "profesiinoho vyhorannia" u pratsiuiuchykh v ekstremalnykh umovakh [Prevention of a "burnout" syndrome of those, who work in extreme conditions]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

9. Moiseienko, Ye.V. (2013). *Konflikty ta shliakhy yikh poperedzhennia u pratsiuiuchykh v umovakh izolovanoi hrupy [Conflicts and ways to prevent them of those, who work in conditions of isolated groups]*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].

О.А. Мірошніченко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ К ЭКСТРЕМАЛЬНЫМ УСЛОВИЯМ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются вопросы исследования психологических особенностей зимовщиков Украинской Антарктической станции «Вернадский», подчеркивается роль учета психологических факторов личности в адаптации к экстремальным условиям жизнедеятельности.

Ключевые слова: адаптация, направленность личности, синдром «профессионального выгорания», психологические факторы, экстремальные условия жизнедеятельности.

O. A. Miroshnychenko

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF A PERSONALITY ADAPTATION TO EXTREME TERMS OF A VITAL FUNCTION

The article deals with the questions of a research of psychological features of winterers of the Ukrainian Antarctic station "Vernadskiy", the role of personal psychological factors in adaptation to the extreme terms of vital functions is highlighted. Psychological researches of specialists, scientific activity of which is related to the stay in extreme terms, as one of directions includes determination of features of adaptation and psychology accompaniment of participants of the protracted expeditions. We consider that a large role is played by the psychological factors of functioning of personality in the process of adaptation of participants of arctic expeditions, and above all things it's such a central psychological formation of personality, as an orientation. The purpose of the article is the determination of psychological factors of adaptation of personality to the extreme terms of vital functions, in particular roles of orientation of personality in opposition stresses and professional burning down during the protracted professional activity at the station «Academician Vernadskiy». In the conclusions we presented psychological qualities of the Ukrainian winterer's personalities that play a basic role in the process of adaptation of personality to the extreme terms of vital functions. The humanistic orientation of Ukrainian polars is manifested in the need for altruism, the desire to bring their activities and good behavior of others and society as a whole; the propensity for staging humanistic, altruistic goals in their lives, behavior and activity; the effort to achieve humanistic outcomes in their professional growth. The professional orientation of polars is manifested in the desire to achieve a high level of professional skills; the focus on finding and obtaining the required maximum professionally important information in isolated conditions; the propensity for staging major professional purposes (many of winterers want to finish the dissertation research); the desire to achieve significant results in their

professional activities. This observed positive emotional well-being in the performance of professional activities. The economic focus turns to the interest in cost-effective individual activities and activities of the institution; to the focus on finding a new economic information, effective economic instruments and incentives. This desire to achieve significant results in their own economic activity is not the main determining motive in the harsh Antarctic conditions. The artistic orientation of the individual appears to desire a creative approach to business, interest in creative pursuit of new knowledge, facts, laws of the phenomena being studied, propensity to creative activity in all circumstances, pursuit of new creative results in behavior and activity. Also in the research and observations, we have identified the following personality traits of Ukrainian winterers: activity, curiosity, commitment, determination, persistence in achieving performance, commitment to the goal, organization, demands on ourselves accuracy.

Keywords: adaptation, orientation of personality, syndrome of the professional burning down, psychological factors, extreme terms of vital functions.

Подано до редакції 20.08.14